दलित समुदायमा प्रजनन स्वास्थ्यको अवस्था

प्रस्तोता

सरोजा अर्याल

परीक्षा रोल नं. २१४०१८८/२०६८

त्रि.वि. द.नं : ६-१-२०२-२९३-२००३

शैक्षिक वर्ष : २०६६/२०६७

शोधपत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्षको जनसङ्ख्या शिक्षा कोड नं. (५९८) को आंशिक परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग

कोसीहरैचा न.पा., मोरङ

२०७२

दलित समुदायमा प्रजनन स्वास्थ्यको अवस्था -सरोजा अर्याल

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, कोसीहरैचा, मोरङको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको जनसङ्ख्या तथा स्वास्थ्य मूल विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि छात्रा श्री सरोजा अर्यालले **दलित समुदायमा प्रजनन् स्वास्थ्यको अवस्था** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार पार्नु भएको हो । उहाँको यस शोधपत्र लेखनप्रति म सन्तुष्ट भएकाले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

हरिबहादुर खत्री

शोध निर्देशक

मिति : २०७२

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, कोसीहरैचा, मोरङको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको जनसङ्ख्या तथा स्वास्थ्य मूल विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि छात्रा श्री सरोजा अर्यालले झापा जिल्ला घौलाडुब्बा गा.वि.स वडा नं. ७ र ८ का दलित समुदायको आर्थिक र शैक्षिक अवस्थाले उनीहरूको प्रजनन् स्वास्थ्यमा पारेको प्रभाव शीर्षकको शोधपत्र तयार गरिएको यो शोधपत्र मुल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क.स.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	श्री हरिबहादुर खत्री	विभागीय प्रमुख/शोधनिर्देशक	....
२.			
३.		बाह्य परीक्षक	....

मिति : २०७१/ /

घोषणा पत्र

म यो घोषणा गर्दछु कि यो अध्ययन **दलित समुदायमा प्रजनन् स्वाथ्यको अवस्था** विषयमा अध्ययन गरिएको छ। उक्त समुदायका १६५ जना दलित महिलाहरुको जनसंख्यालाई अध्ययनको नमुनाको रुपमा लिएको छ । अनुसन्धानलाई पूरा गर्ने क्रममा अनुसन्धानका सम्पूर्ण नीतिनियमहरूको पालन गरी तयार पारिएको छ । यस अनुसन्धानमा अघिल्ला अध्ययन अनुसन्धानलाई हुबहु नसारी आफ्नो भाषाशैलीमा तयार पारिएको छ । यो अनुसन्धान तयार पार्दसम्म आज भन्दा अगाडी कहि कतै पेश नगरी आफैले तयार पारेको छु।

सरोजा अर्याल

एम. एड्. दोस्रो वर्ष

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवनविश्व विद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय जनसङ्ख्या तथा स्वास्थ्य विभाग एम.एड. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्न **दलित समुदायमा प्रजनन स्वास्थ्यको अवस्था** शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र पूरा गर्न प्रारम्भदेखि अन्त्य सम्म नियमित सुपरिवेक्षण, मार्ग निर्देशन र अमूल्य सुझाव दिनुहुने शोधनिर्देशक तथा विभागीय प्रमुख श्री हरिप्रसाद खत्रीज्यूलाई हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्दा अमूल्य सुझाव दिनुहुने श्री कृष्णप्रसाद भुर्तेल, जनार्दन गुरागाईंज्यूमा हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु साथै यस विभागका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अध्ययनको क्रममा तथ्यांक एवम् सूचना उपलब्ध गराएर सहयोग पुऱ्याउनु हुने नमुना छनौटमा परेका सम्पूर्ण व्यक्तिहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथै अध्ययनको क्रममा अमूल्य सहयोग र सुझाव दिने मित्रप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र लेखन कार्यमा निरन्तर सहयोग पुऱ्याउने मेरो श्रीमान् के.पी. रेग्मीलाई हृदय देखिनै धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

अन्त्यमा यस शोध पत्रलाई कम्प्युटर टाइप गरी विशेष सहयोग पुऱ्याउने मोर्डन डिजिटल फोटो स्टुडियो तथा कम्युनिकेशन सेन्टर, सुकुना मोरङका प्रोपोराइटर धर्मेन्द्र दुलाललाई पनि धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

मिति २०७२ श्रावण

सरोजा अर्याल

शोधसार

दलित समुदायमा प्रजनन् स्वाथ्यको अवस्था नामक शोधको मुख्य उद्देश्य दलित समुदायको शैक्षिक र आर्थिक अवस्था पत्ता लगाई त्यसले प्रजनन्मा कस्तो पारेको छ भनी प्रभाव पहिचान गर्नु रहेको छ ।

यस अध्ययनमा वर्णनात्मक ढाँचामा आधारित रहेकाले अध्ययन क्षेत्रका १५ देखि ४९ वर्षका विवाहित १६५ महिलाहरूलाई नमुनाको रुपमा छनोट गरिएको छ । यसका लागि जनगणना विधिको प्रयोग गरीएको छ । छनोटमा परेका उत्तरदाताबाट अन्तर्वार्ता सुची मार्फत र द्धितिय स्रोत मार्फत तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गर्ने काम गरिएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका १६५ विवाहित महिलाहरू मध्ये ६२ प्रतिशत र ३८ प्रतिशत निरक्षर रहेको पाइयो । यसरी निक्षर भएकै कारण कुनै पनि दलित महिलाहरू सरकारी नोकरीमा संलग्त रहेको देखिन्छ । दैनिक गुजारा चलाउन धेरै महिलाहरू दैनिक ज्यालादारी काम गर्न वाध्य भएको पाइयो । अन्य महिलाहरू प्रायश कृषिमा नै संलग्न रहेको देखिन्छ जुन ६२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।

यसरी राम्रो आम्दानीको बाटो नहुनु, शिक्षाको स्तर पनि राम्रो नभएका कारण धेरै महिलाहरूको प्रजनन स्वास्थ्यमा विभिन्न खालका समस्याहरू देखिएको पाइयो । गर्भवती अवस्थामा स्वास्थ्य परीक्षण नगराउनु, आइरन चक्की, क्याल्सीयम नखानु, खानु पर्छ भन्ने कुरा नै थाहा नहुनु जसले गर्दा बच्चा र आमा दुवैमा विभिन्न खालका समस्याहरू रहेको पाइयो । बच्चाहरू विरामी हुँदा पनि ५६ प्रतिशतले घरमै राख्ने गरेको ६ प्रतिशत मात्र अस्पताल र स्वास्थ्य चौकी लाने गरेको पाइयो । गर्भवती अवस्थमा मिहलाहरूलाई तल्लो पटे दुःख्ने, बढी रगत जाने, सेतो पानी बग्ने जस्ता समस्याहरू भएको पाइयो । शिक्षित महिला भन्दा अशिक्षित महिलाहरूले बढी बच्चाहरू जन्माएको पाइयो । जन्माएका बच्चाहरूलाई पनि उचित मात्रामा पोषणको ख्याल नगरेको जसका कारण बच्चाहरू निमोनिया, झाडापखला, ज्वरो, लुला लङ्गडा, कुपोषण जस्ता स्वास्थ्य समस्या देखिएको पाइयो ।

निश्कर्षमा भन्नुपर्दा अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरू उचित मात्रामा शिक्षा र आर्थिक अवस्था कमजोरका कारण सानै उमेरमा विवाह गर्ने, बच्चाहरू बाक्लै जन्माउने, आफ्नो र बच्चाको स्वास्थ्यमा ध्यान नदिने जस्ता पाइयो । यस्ता कारणले स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर पर्छ भन्ने ज्ञानको कमी रहेको पाइयो । जसले गर्दा त्यहाँका महिलाहरूमा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्याहरूले सताउने गरेको पाइयो ।

विषयसूची

पृष्ठ सङ्ख्या

सिफारिस पत्र

स्वीकृति पत्र

कृतज्ञताज्ञापन

शोधसार

तालिकासूची

चित्रसूची

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन ४

१.३ अध्ययनको औचित्य ५

१.४ अध्ययनको उद्देश्य ५

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू ६

१.६ अध्ययनको परिसीमा ६

१.७ अध्ययनमा प्रयोग भएका शब्दावलीहरूको परिभाषा ६

परिच्छेद-दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचा ८

२.२ अनुभव जन्य ढाँचा ९

२.३ अवधाराणत्मक ढाँचा १२

परिच्छेद-तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा १४

३.२ जनसङ्ख्या १४

३.२.१ नमुनाको आकार १४

३.२.२ नमुना छनौट प्रक्रिया १४

३.३ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू १४

३.४ अनुसन्धानको साधन १५

३.५ साधनको वैधता १५

३.६ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया १५

३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया १५

परिच्छेद-चार

नतिजा विश्लेषण र छलफल

४.१ अध्ययन क्षेत्रको जनसंख्याको अवस्था १६

४.२ आर्थिक अवस्था १७

४.२.१ पेसाको अवस्था १७

४.२.२ घरको अवस्था १८

४.२.३ मासिक आम्दानीको विवरण १९

४.२.४ मासिक खर्चको विवरण २०

४.३ शैक्षिक अवस्था २२

४.३.१ साक्षरताको स्थिति २२

४.३.२ अध्ययन संस्था २३

४.४ प्रजनन् स्वास्थ्यको अवस्था २४

४.४.१ साक्षरता र निरक्षरताको आधारमा विवाह गर्दाको उमेर २४

४.४.२ साक्षरता र निरक्षताको आधारमा पहिलो सन्तानको जन्म र विवाह विचको समयवधि २५

४.४.३ साक्षर निरक्षर अनुसार गर्भवती अवस्थामा स्वास्थ्य परीक्षण २६
४.४.४ गर्भवती अवस्थामा स्वास्थ्य परीक्षण गराउने कारण र स्थिति सम्बन्धि विवरण २६
४.४.५ गर्भवती अवस्थामा आइरन चक्कीको प्रयोग २७
४.४.६ सन्तानको संख्याको अवस्था २८
४.४.७ छोराछोरीको जन्मान्तरसम्बन्धी विवरण २९
४.४.८ परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग ३०
४.४.९ साक्षरता र निरक्षरता अनुसार स्वास्थ्य कार्यकर्ताको विवरण ३१
४.४.१० सुत्केरी गराउने ठाउँको विवरण ३२
४.४.११ बच्चा जन्माएको एक वर्षभित्रमा देखिएको समस्याहरु सम्बन्धि विवरण ३३
४.४.१२ बच्चा उपचार गराएको स्थानको विवरण ३४
४.४.१३ गर्भखेर जानुको कारण सम्बन्धि विवरण ३४
४.४.१४गर्भवती अवस्थामा देखिएको समस्याको स्थिति ३५
४.४.१५ यौन रोग सर्ने माध्यम ३६
४.४.१६ प्रजनन शिक्षामा सञ्चार माध्यमको प्रयोग ३६
४.५ मुख्य प्राप्ति ३७

अध्याय-पाँच

निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१ निष्कर्ष ४०
५.२ सुझाव तथा सिफारिस ४१
५.३.१ नीति निर्माणका लागि सुझाव ४१
५.३.२ अभ्यास तहका लागि सुझाव ४२
५.३.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझाव ४२
सन्दर्भसूची
अनुसूची

तालिकासूची

तालिका सङख्या विवरण पृष्ठ सङ्ख्या

१ : अध्ययन क्षेत्रको जनसंख्याको अवस्था १६

२ : पेसाअनुसारको जनसङ्ख्या सम्बन्धी विवरण १८

३ : समुदायका घरहरुको अवस्था १९

४ : मासिक आम्दानीको विवरण २०

५ : दलित समुदायको मासिक खर्चको विवरण २१

६ : दलित समुदायको साक्षरताको स्थिति २२

७ : अध्ययन गरेको संस्थाको विवरण २३

८ : विवाह गर्दाको उमेरको विवरण २४

९ : विवाह पछि जन्माएको पहिलो सन्तानको विवरण २५

१० : साक्षर निरक्षर अनुसार गर्भवती अवस्थामा स्वास्थ्य परीक्षण २६

११ : गर्भवती अवस्थामा स्वास्थ्य परीक्षण गराउने कारण र स्थिति सम्बन्धि विवरण २७

१२: गर्भवती अवस्थामा आइरन चक्की प्रयोगको विवरण २८

१३ : सन्तानको संख्याको विवरण २८

१४: छोराछोरीको जन्मान्तर सम्बन्धी विवरण २९

१५ : परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग ३०

१६ : साक्षरता र निरक्षरता अनुसार स्वास्थ्य कार्यकर्ताको प्रयोगको विवरण ३१

१७ : सुत्केरी गराउने ठाउँको विवरण ३२

१८ : बच्चा जन्माएको एक वर्षभित्रमा देखिएको समस्याहरु सम्बन्धि विवरण ३३

१९: बच्चा जन्माएको एक वर्षभित्रमा देखिएको समस्याहरु सम्बन्धि विवरण ३३

२० : गर्भखेर जानुको कारण सम्बन्धि विवरण ३४

२१ : गर्भवती अवस्थामा देखिएको समस्याको स्थिति ३५

२२ : यौन रोग सर्ने माध्यमको विवरण ३६

२३ : प्रजनन शिक्षा सञ्चार माध्यमको प्रयोगको विवरण ३७

चित्रसूची

चित्र सङ्ख्या	विवरण	पृष्ठ सङ्ख्या
१ :	दलित समुदायको मासिक खर्चको विवरण	२१
२ :	साक्षरताको विवरण	२३
३ :	परिवार नियोजनका साधनहरुको प्रयोग	३१